

AHMET HAMDİ TANPINAR'IN HİKÂYELERİNDEN TÜRKÇE SÖZLÜK'E KATKILAR (BİRLEŞİK FİİL KURULUŞUNDAKİ DEYİMLER)

CONTRIBUTIONS TO THE TURKISH DICTIONARY FROM THE STORIES OF AHMET HAMDİ TANPINAR (IDIOMS IN COMPOUND VERN FORMATION)

Yeşim AYDOĞDU

ORCID: 0009-0009-8004-1147

OZET

Canlı bir varlık olan dil, hem binlerce yıllık süregelen mevcut yapısını korumakta hem de sürekli gelişmekte ve değişmektedir. Dilin bütün bu birikimi söz varlığını meydana getirmektedir. Bir dilin ne kadar zengin olduğunu gösteren temel unsur söz varlığıdır. Varlığını asırlar öncesine kadar dayandırdığımız Türkçe dünya dilleri arasında en zengin söz varlığına sahip dillerdendir. Türkçe yazıp söyleyen yazar ve şairler söz varlığının zenginleşmesinde önemli rol oynarlar. Söz varlığı içinde yer alan deyimler, kültürel birikimin en önemli göstergelerinden biridir. Bu kalıplaşmış söz öbeklerinin farklı şekilde kurulduğu görülmektedir. Bu çalışmada sadece birleşik fiil kuruluşundaki deyimler ele alınmıştır.

Bu çalışmada Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Abdullah Efendi'nin Rüyalari* adlı hikâye kitabı aracılığıyla Türkçenin söz varlığına kazandırdığı birleşik fiil kuruluşundaki deyimler tespit edilmiştir. Eserde yer alan *Abdullah Efendi'nin Rüyalari*, *Geçmiş Zaman Elbiseleri*, *Bir Yol*, *Erzurumlu Tahsin*, *Evin Sahibi* hikâyelerinde tespit edilen 30 birleşik fiil kuruluşundaki deyim üzerinde durulmuştur. Çalışmada belgesel tarama (doküman metodu) yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmanın amacı tespit edilen deyimlerin Türkçenin söz varlığına kazandırılması ve güncel *Türkçe Sözlük'e* (2023) eklenerek kullanımlarının yaygınlaşmasını sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Hamdi Tanpınar, *Abdullah Efendi'nin Rüyalari*, söz varlığı, deyimler.

ABSTRACT

As a living being language both protects its existing structure dating back thousands of years and continuously improves itself and changes. Language's all these accumulations creates vocabulary. The main element which shows the richness of a language is vocabulary. Turkish language that being dates back centuries is among the widest vocabulary. The authors and poets play a very important role to enrich the vocabulary of Turkish idioms which are the most important representatives of cultural accumulation. Idioms can be seen in very different structures in this study only making compound verbs will be mentioned.

In this study the idioms with compound verbs are identified which are gained with the story book of *Abdullah Efendi'nin Rüyalari* by Ahmet Hamdi Tanpınar. In the story book *Abdullah Efendi'nin Rüyalari*, *Geçmiş Zaman Elbiseleri*, *Bir Yol*, *Erzurumlu Tahsin*, *Evin Sahibi* 30 compound idioms are examined. In the study documentary scanning method is used. The purpose of this study is to acquire these idioms to Turkish language and to add them to Turkish Dictionary (2023) and thus widen their usage.

Keywords: Ahmet Hamdi Tanpınar, *The Dreams of Abdullah Efendi*, Vocabulary, Idioms.

İlgili Yazar: Yeşim AYDOĞDU

Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Karaman Anadolu Lisesi

yesimtaydogdu@hotmail.com

Başvuru Tarihi/Received: 16.03.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 09.06.2024

Giriş

Türkçe, dünya üzerindeki en eski ve en çok konuşulan dillerdendir. Bu kadar köklü bir dilde çok sayıda sözcük öbeğinin ve unsurunun bulunduğu görülmektedir. Dil, kendini daima geliştirerek ve değişerek varlığını devam ettirmektedir. Ediskun (2010: 14-15), bir dilin kendi doğal yasalarına göre durmadan değiştiğini ve yenilendiğini belirtir. Bu değişime sebep olarak ise toplumda meydana gelen değişikliklerin dil üzerindeki etkisini ve sık sık kullanılan bir sözcük ya da deyim farklı nedenlerle zamanla beğenilmeyip kullanımının azalmasını gösterir. Dilçin (1983: 23), söz varlığında çağın gidişatına uygun olarak gelişme ve değişimlerin yaşandığını bu değişmelerin çok uzun bir süre içinde gerçekleştiğini ve özellikle anlam değişmelerinde sözcüğün eski anlamının dilde hemen unutulmadığını, yeni anlamıyla birlikte bir süre daha varlığını sürdürdüğünü belirtir. Ayrıca dildeki değişimin çoğu kez sözcüklerde, yani dilin söz dağarcığında söz varlığında görüldüğünü de belirtir. Dilçin, *Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı ve Tarihsel Sözlüğü* başlıklı makalesinde söz varlığında meydana gelen bu değişimleri önce maddeler hâlinde belirtmiş, daha sonra Türkçenin söz varlığından örnekler vererek konuyu açıklamıştır.

Türkçe Sözlük'te (2023: 3023) söz varlığı; bir dildeki sözlerin bütünü, söz hazinesi, söz dağarcığı, sözlük hazinesi olarak tanımlanmıştır. Aksan (2006: 11) ise bu terimle ilgili olarak "Bir dilin söz varlığı, o dilin tarihine geniş ölçüde ışık tutmakta yüz yıllar boyunca ortaya çıkan ses, biçim, söz dizimi ve anlam değişikliklerini yansıtmaktadır." ifadelerini kullanır. Uysal (2016b: 88), söz varlığı terimini şu şekilde açıklar: Söz varlığı terimi geniş anlamıyla bir dildeki sözlerin oluşturduğu bütünü, dar anlamıyla ise bir kişinin, eserin, yörenin veya topluluğun söz dağarcığında yer alan sözcükler toplamını anlatır. Söz varlığının kapsam alanı çok geniştir. Atasözleri, deyimler, ikilemeler, argo, jargon vb.

Türkçenin doğru bir şekilde işlenmesi ve gelecek nesillere aktarılması noktasında en önemli unsur sözlüklerdir. Sözlükler dillerin söz varlığına dair topluca fikir veren eserlerdir. Bu yönüyle temel başvuru kitapları arasına giren sözlükler, aynı zamanda ait olduğu milletin ortak hafızasıdır (Uysal, 2016a: 565). Bozkurt (2017: 19) sözlüklerin önemini şu şekilde açıklamıştır: "Sözlükler milletin aynasıdır. Özellikle genel sözlükler, geniş bir kullanıcı kitlesine hitap etmelerinden dolayı kayıt altına aldıkları söz varlığını geleceğe, yeni kuşaklara aktarmaktadır."

Bir dilin söz varlığının zenginleşebilmesi için bilim, sanat ve edebiyatta işlenmesi; bilimsel ve

edebî ürünlerde tespit edilen her türlü söz varlığının dilin söz varlığına kazandırılması gerekir. Bu nedenle bilginler, şairler ve yazarlar dilin anlatım imkânlarını geliştiren kişilerin başında gelir.

Türkçeyi en canlı hâliyle kullanan sanatçılardan biri olan Ahmet Hamdi Tanpınar ve eserleri ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Fakat bu durum onunla ve eserleri ile ilgili yapılan ya da yapılacak olan çalışmaların güncelliğinin kalmadığı anlamına gelmez. Enginün'ün (2019: 13) de ifadesiyle "Ahmet Hamdi Tanpınar hakkında pek çok inceleme yapıldı, karşılaştırmalar, yorumlar yayımlandı. Öyle ki Tanpınar'ın artık hiçbir sırrı kalmadı denebilir diye düşünenler oldu. Fakat Tanpınar o yazarlardan ki onu her okuyuşta insan, onun eserini bir başka boyutta görüyor, düşünüyor." Hatta sanatçı ile ilgili *Tanpınar'ın Saklı Dünyası* adlı eserin ön sözünde; Türkiye'de Tanpınar'la ilgili o kadar zengin eleştirel ve bilimsel bir literatür gelişmiştir ki, âdeta özel bir bilim dalından, *Tanpınaroloji*'den söz etmenin mümkün olduğunu ayrıca yıllardır Tanpınar'ın araştırmalarıyla meşgul olunmasına karşın hâlâ özgün bakış açısıyla incelemeye değer pek çok konu bulunduğu ifadelerine yer verilmektedir (Rentzsch ve Şahin, 2018). Hem öğrencisi hem de asistanı olan Mehmet Kaplan, sanatçının *Huzur* romanının "Giriş" kısmında Tanpınar'ı Türk edebiyatının en büyük yazarlarından biri olarak gösterir ve bu hükmü verirken dayandığı delil ve ölçütlerinin olduğunu söyler. Açıklamalarının devamında ise bu ölçütlerden ve delillerden biri olarak onu Ahmet Haşim ve Yahya Kemal'den ayıran en önemli özelliğinin dili kullanma tarzı olduğunu Tanpınar'ın tenkidi yazılarında da dil ve mükemmeliyet deyimlerini kullandığını, dilin edebiyatın ifade vasıtası olduğunu, iyi bir yazarın da kullandığı vasıtanın bütün imkânlarını bildiğini söyleyerek Tanpınar'ı dili en iyi kullanan sanatçılar arasına koymuştur. Balcı (2016: 432), Tanpınar'ın roman dili bakımından Türk edebiyatının en zengin örneği olduğunu *Huzur* romanında 98 bin dolayında sözcük kullandığını ve tekrarlar arındırıldığında 23 bin farklı kullanımının olduğunu belirtir. Buna rağmen Tanpınar, " Hiçbir şeyi bitirmeden ölmek istemiyorum. O kadar eser ve kullanmadığım kadar kelime varken... Fakat her şey kafamın içinde ancak bir sis tabakasının arasından sezebiliyorum." (Kaplan, 2021: 202) diyerek daha kullanmadığı pek çok eserin ve sözcüğün olduğunu ifade eder.

Enginün'ün (2019: 10) ifade ettiği gibi "Tanpınar gerçekten okuyucusunu zenginleştiren yolunu aydınlatan bir yazar." Tanpınar, eserleri üzerinde en fazla çalışma yapılan sanatçılardan biridir. Bu çalışmalar yalnızca edebiyat ve dilbilimi alanı ile sınırlı kalmamıştır. Mimarlık, sosyoloji, tarih vb. gibi alanlarda çok sayıda çalışma yapılmıştır. Tanpınar ile ilgili birçok farklı alanda çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmanın amacına uygun olarak Tanpınar ve eserlerinin söz varlığı ile

ilgili yapılan akademik çalışmalardan bazıları şu şekildedir: Demet SANCI UZUN'un *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü Adlı Eserinin Söz Varlığı ve Eserin Sözcük Bilim Açısından İncelemesi* adlı doktora çalışması; Zeynep YILMAZ'ın, *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın 19'uncu Asır Türk Edebiyatı Adlı Kitabının Söz Varlığı*, Zeynep ONARAN'ın *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Romanlarının Söz Varlığı Birinci Cilt*, Aylin UYSAL'ın *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Edebiyat Üzerine Makaleleri"nde Kelime Grupları ve Söz Varlığı*, Ayşe BİLİK İÇAÇAN'ın *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Huzur Romanında Temel Söz Varlığı ve Özel İsimler* adlı yüksek lisans çalışmaları bulunmaktadır.

Ayrıca dili bu denli iyi kullanan Tanpınar'ın ilk baskısı İstanbul'da 1943 yılında Ahmet Halit Kitabevi tarafından yayımlanan *Abdullah Efendi'nin Rüyalari* adlı hikâye kitabı hem yazarın kitap olarak basılan ilk yapıtı hem de İngilizceye çevrilmiş ilk metni olmasından dolayı sanatçı ve Türk edebiyatı için özel bir yere sahiptir ¹ .

Yöntem

Bir dilin mevcut söz varlığını ve çağa göre meydana getirdiği değişikliklerin korunması için sözlükler oldukça önemlidir. Bu çalışmanın amacı belirlenirken bu durum göz önünde bulundurulmuştur. Çalışmanın temel hedefi ise Türkçenin genel sözlüğü olan *Türkçe Sözlük'e* (TDK, 2023) Ahmet Hamdi Tanpınar aracılığı ile katkı sağlamaktır.

Yapılan çalışmada Tanpınar'ın hikâyelerinin bir araya getirildiği 2021 yılında Dergâh Yayınları tarafından çıkarılan, raflarda hâlen on yedinci baskısı olan *Hikâyeler* adlı eser esas alınmıştır. Eserde *Abdullah Efendi'nin Rüyalari*'nin yanı sıra 1955 yılında ilk baskısı yapılan *Yaz Yağmuru* adlı hikâye kitabı ve Tanpınar'ın bu hikâyeler dışında kalan hikâyeleri yer almaktadır. Bu çalışmada ise *Abdullah Efendi'nin Rüyalari* içerisinde yer alan hikâyeler incelenmiştir.

Yapılan çalışmada *Abdullah Efendi'nin Rüyalari* adlı hikâyelerinde yer alan fakat Tanpınar'ın kullandığı biçim ve özellikle *Türkçe Sözlük'te* (TDK, 2023) temsil edilmeyen birleşik fiil yapısındaki deyimler tespit edilmiştir. Deyimlerin tespit ve karşılaştırılmasında TDK tarafından yayımlanan *Türkçe Sözlük'e* (2023) başvurulmuştur. Çalışmada belgesel tarama (doküman metodu) yöntemi kullanılmıştır. Eser, baştan sona okunmuş, *Türkçe Sözlük'te* (2023) bulunmayan birleşik fiiller

¹ Prof. Dr. Sarah Moment Atiş, Tanpınar ile ilgili *Semantic Structuring in the Modern Turkish Short Story, An Analysis of 'The Dreams of Abdullah Efendi'* adlı bir doktora tezi hazırlamıştır. Doktora tezinden sonra Tanpınar ile ilgili başka çalışmalar da yapmıştır (Enginün, 274-275).

tespit edilmiş ve sayfa numaraları ile fişlenmiştir. Fişlenen deyimlerin anlamlandırma aşamasında deyimlerin geçtiği cümledeki bağlam özellikleri dikkate alınmıştır. Deyimlerin anlamlandırılmasında diğer güncel Türkçe sözlüklerden de faydalanılmıştır. Tespit edilen deyimler alfabetik sıra ile maddelenmiş ve her deyim açıklaması ile birlikte deyimlerin geçtiği cümleler sayfa numaraları ile yer verilmiştir. Örnek olarak verilen cümlelerin bir kısmı oldukça uzun olduğu için cümlelerin tamamına yer verilememiş, bu cümlelerin devam ettiği üç nokta işareti ile belirtilmiştir.

Tanpınar, hikâyelerinde Türkçeyi canlı tutmak için bol bol deyimlerden faydalanmıştır. Bu çalışmada incelenen hikâyelerde yazarın iki yüze yakın deyim kullandığı görülmektedir. Bu deyimlerden incelemeye konu olarak sadece birleşik yapı fiiller alınmıştır. İncelenen deyimlerin bir kısmı *Türkçe Sözlük*'te (2023) yer alırken eldeki çalışmaya konu olan birleşik fiil yapısındaki 30 deyim güncel *Türkçe Sözlük*'te (2023) bulunmadığı tespit edilmiştir.

Bulgular

Söz varlığı içinde deyimler, kendine has biçim ve kavram özellikleriyle ön plana çıkan türlerdendir. Aksoy (2020: 50), biçim ve kavram özelliklerini tek tek ele aldıktan sonra deyim şu şekilde tanımlar: Bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlardan ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce. Korkmaz (2007: 268) ise Türkçenin anlam kaymasına uğrayarak kaynaşıp kalıplaşmış birleşik fiiller açısından çok zengin olduğunu ve bu kalıplaşmış birleşik fiillerin taşıdıkları özel anlamlar ile söz varlığımıza büyük bir zenginlik kattığını ifade eder.

İncelenen hikâyelerde *Türkçe Sözlük*'te (2023) bulunmadığı tespit edilen birleşik fiil yapısındaki deyimler şu şekildedir:

- 1. Ağzından bir çift söz alamamak:** Konuşmasını sağlayamamak, konuşturamaya gücü yetmemek.

"Dedemle ninem saatlerce uğraştıkları hâlde *ağzından bir çift söz alamazlarmış.*" (117)

Türkçe Sözlük'te (2023: 74) ve *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü*'nde (2010: 43) *ağzı dil vermemek* deyimini "susmak, hiç konuşmamak" anlamında açıklanmıştır. Fakat *ağzından bir çift söz alamamak* şeklinde bir kullanım yoktur.

2. Akılları şaşırtmak: Dikkat çekici, farklı, etkileyici olmak.

"Birdenbire *akılları şaşırtacak* bir mahluk tarafından değil, alelâde bir kadın tarafından sevilme düşüncesi, yeni baştan ona büyük, erişilmez bir saadet gibi göründü." (18)

Türkçe Sözlük'te (2023: 100) *akla şaşkınlık vermek* deyimini "hayranlık uyandırmak" şeklinde açıklanmıştır. Anlam olarak yakın olsa bile deyimler biçim yönünden farklıdır.

3. Aynı hamurdan yoğrulmak: Benzer olmak, aynı yapıda olmak, aynı yaratılış özelliklerine sahip olmak.

"Zaten, bu güzel ve asil mahlûkun kendisiyle *aynı hamurdan yoğrulmuş* olmasına hiçbir zaman inanmamış." (16)

Tanpınar'ın *yoğrulmak* şeklinde kullandığı sözcük *Tarama Sözlüğü*'nde "karıştırılmak, ezilmek" (Dilçin, 2009: 263) anlamına gelecek şekilde açıklanmasına rağmen *Türkçe Sözlük*'te yer almamaktadır. *Türkçe Sözlük*'te (2023:3632) sözcüğün *yoğrulmak* şeklindeki kullanımı "yoğurma işi yapılmak veya yoğurma işine konu olmak, Metal kap bir yere çarparak bir yanı eğrilmek, yamulmak" anlamlarına gelecek şekilde yer almaktadır.

4. Azap tattırmak: Acı vermek.

"Ah, o günahsız yaşta bana telâfisi kabil olmayanın *azabını tattıran* bu rüyalar..." (109)

Türkçe Sözlük'te (2023: 333) ve Püsküllüoğlu (2006: 208), *azap vermek* deyimini "birini sıkıntıya sokmak, ona acı çektirmek; (bir şey, birine) acı, sıkıntı vermek" şeklinde açıklamıştır. Anlamlar yakın olsa da Tanpınar ise ver- birleşik fiili yerine tattır- fiilini kullanmayı tercih etmiştir.

5. Birbiri üstüne geçmek: (Zaman) hızlı bir şekilde ilerlemek.

"Onun için hareket günü *birbiri üstüne geçiyordu*." (123)

Türkçe Sözlük'te (2023: 545) *birbiri üstüne gelmek* deyimini "arka arkaya meydana gelmek, ara vermeden olmak" şeklinde açıklanmıştır. Anlamca yakın olsalar da *birbiri üstüne geçmek* deyimini Tanpınar bir işi ya da durumu değil de daha çok zamanı kastetmek amacıyla kullanmıştır.

6. Dünyayı boşamak: Hayattan vazgeçmek. Maddesel dünya ile bağıını koparmak.

“İlk önce olur olurla geçiştirmiş, sonra dün akşam anasına Vazgeçin demiş, bunlardan vazgeçin. Benim dünya malında gözüm yok, ben *dünyayı boşadım*.” (86)

Tanpınar, aynı anlama gelen *dünyayı bırakmak* deyimini de kullanmıştır.

Bunun bir hastalık neticesi olduğunu söyleyenler veya tasavvufa sardığı merakı yüzünden *dünyayı bıraktığını* ve hatta daha hissî ve beşerî bir izahla, bir sevgilinin acısı yüzünden bu hâle düştüğünü iddia edenler var. (87)

Türkçe Sözlük'te (2023: 1105) “bir kenara çekilip toplum yaşamına karışmamak” anlamına gelen *dünyadan geçmek* deyimini ve hem *Türkçe Sözlük* (2023: 1105) hem de Püsküllüoğlu (2006: 592), *dünyadan elini eteğini çekmek* deyimini “dünya işleriyle ilgilenmez olmak, bir kenara çekilip toplumsal yaşama karışmaz olmak, olan bitenlerle ilgisini kesmek” olarak açıklamıştır. Verilen deyimler aynı anlama gelse de Tanpınar deyim kuruluşunda farklı sözcük kullanımı yaptığı görülmektedir.

7. Dünya malında gözü olmamak: Varlık ve serveti önemsememek. Dünyaya ait maddi şeylere ilgi duymamak.

“Benim *dünya malında gözüm yok*, ben dünyayı boşadım. Böyle evlerde oturamam, elbise, muntazam yiyecek, sıcak yatak; bunlar bana zor geliyor...”(86)

8. Dünyasına uymak: Başka bir ortama ayak uydurmaya çalışmak.

“İster istemez onların *dünyasına uymaya* mecbur oldum. Yavaş yavaş sıhhatim yerine geldi. Neşeli, gülbüz bir çocuk oldum.” (125)

9. El ayası kadar kalmak: Ufalmak, küçülmek.

“Ufalmiş, *bir el ayası kadar kalmış*, buruşuk yüzünü seneler kemire kemire âdeta bir sünger yahut daha iyisi kuru ve çürük bir ceviz haline getirmişti.”(25)

El ayası *Türkçe Sözlük*'te (2023, 1161) “avuç içi” anlamındadır.

10. Eteği dibine sokulmak: Korkudan birine sığınmak, saklanmak.

"Bütün bu fısıltılar, bu tütsüler, görmediğim ölümlere sabah akşam dökülen bu gözyaşları, evin içini altüst eden ve beni o yaşıma rağmen bir kedi yavrusu gibi rast geldiğimin *eteği dibine sokulmağa*, oracığa sinmeye mecbur eden o sebebi bilinmez gürültüler, dedemin gece dolaşmaları, bütün gün sağdan soldan işittiğim ölüm hikâyeleri, velhasıl içinde yaşadığım karanlık harikulâde beni bıktırmıştı." (119-120)

11. Evini söndürmek: Aile üyelerinin ölümüne neden olmak.

" O hayatıma, kudretinden hiçbir şey kaybetmemek şartıyla kıyafetini değiştiren zalim bir hükümdar gibi girmiş, her şeyi altüst etmiş, yakmış, yıkmış, koca *evi söndürmüş* ve yıllarca geceleri yastığımın altında berbaer uyuduktan, gündüzleri kıvrak bir su gibi önümden kayıp dolaştıktan sonra, günün birinde iki halı dengi arasında mosmor, cansız yatan bir ihtiyarın ayaklarının ucuna, tül gibi ince nakışlı bir yılan gömleğini bırakarak gitmişti." (126)

12. Gölgesinde yaşamak: Hayatını birinin koruyuculuğunda sürdürmek.

"*Gölgesinde yaşamağa* alıştığım ihtiyar çınar devrilmışti." (124)

Aksoy (2021: 799) ve Püsküllüoğlu (2006: 759) *gölgesinde yaşamak* ile aynı anlama gelecek şekilde *gölgesi altında* deyimini " koruyuculuğu ile koruyuculuğundan yararlanarak" şeklinde açıklamıştır. *Türkçe Sözlük*'te bu iki deyim de yer almamaktadır.

13. Hasret kabartmak: Özlem duymak.

"Birdenbire içimde maziye, iki ay evvel bırakıp gitmeyi çıldırmasıya arzu ettiğim o şeylere karşı büyük, öldüresiye bir *hasret kabardı*." (125)

Türkçe Sözlük'te (2023: 1528) *hasret kalmak* deyimini "özlemek" anlamıyla yer almaktadır. Bu iki deyim aynı anlama gelse de deyimlerin kuruluşu farklı fiiller ile yapılmıştır.

14. Havayı yırtmak: Sesini duyurmak, korku salmak.

"Hülâsa, yılan gizlendiği yerden çingırağını sallıyor, ıslığı başımın üzerindeki *havayı her ân yırtıyordu*." (144)

15. Hayatın ve ölümün çemberinden geçmek: Sürekli olarak zorluklarla karşılaşmak ve bunların üstesinden gelmek.

“Binlerce defa *hayatın ve ölümün çemberinden geçtikten* sonra, beklediği ve hasretini çektiği mutlak sükûn yerine kendisini tekrar dünyada, tanınmış ve sevilmiş şeylerin ortasında gören ve ümidin, ıstırabın, mâlik olmak emelinin, kaybetmek korkusunun bin türlü arzu ve ihtirasını, yeniden ve bütün iradesine rağmen, içinde bir hatüüstüva nebatı gibi büyüdüğünü, bir kovan gibi uğuldadığını, kanını kırbaçladığı, adelelerini gerdiğini, nabzının ritmini idare ettiğini hissedenden...”²(128-129)

16. Kafasının kuyusuna gömülmek: Etrafa dikkat etmemek, kendi düşüncelerine odaklanmak.

“Bu genç kızın kim olduğunu bilmiyordum, sofrada beraber olmamıza rağmen, ona hiç dikkate etmemiştim, güzel veya çirkin olduğu hakkında bir fikrim yoktur; bildiğim bir şey varsa bütün bir oda dolusu insan arasında yalnız o, gecenin dikkate değer tarafını bulmuş, *kafasının kuyusuna gömülmüş* zavallı otomatın trajedisini fark etmişti.” (56)

17. Kalbin yolunu bulmak: Karşısındaki kişiyi duygusal olarak sözleriyle etkilemek.

“Bütün bu saçma sapan şeyleri o kadar doğrudan doğruya *kalbin yolunu bulan* bir sesle ve o kadar emniyetle söylüyordu ki, yalvarmağa mecbur oldum.” (98),

18. Koynuna sokulmak: Yaklaşmak.

“Ölüm dört bir tarafımızdaydı; bazen *koynumuza sokuluyor* derilerimiz birbirine dokunuyordu ve hemen daima, hiç olmazsa göz göze bakışıyorduk.” (127)

19. Meyvesini toplamak: Çabalarının sonucunu almak.

“Saat biri yirmi geçe bu mânasız gayretin ilk *meyvesini topladım*: Genç adam bütün parasını vermiş saatinin üzerine oynuyordu.” (59)

20. Serencama dalmak: Bir olayın hayaline kapılıp, dalıp gitmek.

² Cümle uzun olduğu için tamamına yer verilememiş ve cümlenin devam ettiğini belirtmek için üç nokta işareti kullanılmıştır.

“Bu emniyetle sandalyesinde biraz yana doğru kayarak kadının ayaklarına doğru baktı ve işte o ândan itibaren gecenin bütün füsunu kayboldu ve Abdullah Efendi, garip, hikâyesi güç bir *serencama daldı.*” (14)

Serencam sözcüğü *Türkçe Sözlük*'te (2023: 2905) “ akıbet: başa gelen bir durum ya da olay ” şeklinde açıklanmıştır.

21. Sessizliği kırmak: Ses çıkarmak, sessizliği bozmak.

“Birdenbire çok vazih ve çok ihtiyatlı bir ayak sesi, bu kâbus kadar esrarlı *sessizliği kırdı* ve ayak sesiyle beraber demin uyanırken duyduğum o garip saadet hissi, âdeta beni boğabilecek bir kesiflikte çoğaldı.” (63)

22. Sevincinden ölümler geçirmek: Bir durum karşısında çok mutlu olmak.

“Üç gündür, Erzurum'da imiş. Kardeşleri gizlemişler; üst baş bitik... Anası *sevincinden ölümler geçirmiş.*” (86)

23. Son çekmek: Hayatı bitirmek, ölümü getirmek.

“Ve biliyorum ki bir gün o gelecek, bu ağır, kasvetli, her ân hatıraların hücumuyla delik deşik maceraya, bu karanlık hikâyeye siyah, kaypak külçesiyle bir *son çekecek...*” (146)

24. Sularına bırakmak: Kendinden geçmek, etkisi altında kalmak.

“Benim kendisine baktığım zaman o da başını kaldırarak bana baktı, sağ eliyle “ işte böyledir” der gibi bir işaret yaptı, sonra tekrar bütün mevcudiyetiyle teşkil ettiği beyaz hülya kayığını, musikinin *sularına bıraktı.*” (141)

25. Uçtuğu yerden toprağa inmek: Düşüncelerinden, hayallerinden sıyrılıp âna dönmek.

“Ve bana muhakkak bir felâketten kurtarılması istenen bir şeye bakar gibi garip, uzun uzun baktı ve ben bu bakışla onun sözlerini dinlerken *uçtuğum yerlerden toprağa indim.* Zavallı dedem ağlıyordu.” (123)

26. Vehmin pençesine düşmek: Kuruntulara, korkulara kapılmak.

"Tam kurtulacağımı sandığım bir zamanda, tekrar bin türlü *vehmin pençesine düştüm*." (124)

Türkçe Sözlük'te (2023: 3476) *vehme kapılmak (düşmek)* "yersiz korkuya, yanlış düşünceye kapılmak" şeklinde yer almaktadır. Tanpınar, aynı anlama gelecek şekilde *vehme kurban olmak* deyimini de kullanmıştır. *Vehmin pençesine düşmek* ve *vehme kurban gitmek* deyimleri *Türkçe Sözlük*'te yer almamaktadır.

"İşi anlamıştı, nasıl bir *vehme kurban olduğumu* biliyordu. Her şeyi affetti, eve dönmemi teklif etti." (145)

27. Yaraları küllemek: Acıların zamanla hafiflemek.

"Bütün *yaralarımız küllenmişti*; küçük, temiz bir hayatımız, hatta çok ölçülü olmak üzere bir nevi refahımız bile vardı." (131)

28. Yatağa çivilemek: Hastalıktan dolayı yatakta uzun süre hareket edemeyecek duruma gelmek.

"Tam bu esnada annem, birdenbire "Eyvah, beni mahvettiniz..." diye haykırarak olduğu yere düşüyor ve bayılmayı takip eden heyecanlı, korkunç bir humma aylarca onu *yatağına çiviliyor*." (116)

Türkçe Sözlük'te (2023: 3569) *yatağa düşmek* ve *yatağa bağlanmak* deyimleri "yataktan kalkamayacak kadar hasta olmak." şeklinde açıklanmıştır. Benzer kullanımlar olsa da *yatağa çivilemek* deyiminde kullanılan *çivilemek* sözcüğünün *Türkçe Sözlük*'te yer alan "sabitleştirmek, kesin olarak yerleştirmek" kullanımı dikkate alacak olursak sadece hasta olmak anlamını vermediğini hastalığın süresinin uzun olmasını kastettiği görülmektedir.

29. Telaş içinde yüzmek: Alışılmış uğraşlar ile sürekli meşgul olmak.

"Sirtında yakası ve kolları iyice açık beyaz bir gecelik vardı; başındaki takkesi, elindeki kamış kalemi, pos bıyıklarının altından uzanmış çubuğu, burnunun üstündeki altın gözlüğüyle, acayip ve çok ehli, hatta çok *yerli bir telaş içinde yüzüyordu*." (132)

30. Yükü üzerinden atmak: Rahatlığa kavuşmak.

"İşin doğrusu, burasını sonraları kendisi de hatırlamadı; yalnız bildiği bir şey varsa, o esnada bir uykudan, tuhaf, ağır bir uykudan uyanmış gibi bir hâl, bir nevi *yükü üzerinden atmış* olanlara mahsus bir hafiflik içinde olduğu idi." (13)

Tartışma

Daha çok romancı ve şair yönüyle tanınan Tanpınar'ın bu türlerdeki dili kullanma konusundaki başarısı hikâyelerinde de görülüyor. *Abdullah Efendi'nin Rüyalari* adlı eserin ilk baskısı 1943 yılında yapılmıştır. Bu eserin içinde *Abdullah Efendi'nin Rüyalari* dışında *Geçmiş Zaman Elbiseleri*, *Bir Yol*, *Erzurumlu Tahsin* ve *Evin Sahibi* olmak üzere toplam beş hikâye bulunmaktadır³. Bu hikâyeler birbirinden konu olarak bağımsızdır. Bu hikâyelerde canlı bir Türkçe göze çarpmaktadır. Benzetmeleri, ikilemeleri ve deyimleri bolca kullanmaktadır. Bu çalışmada da eserde yer alan ve Tanpınar'ın okuyucuya hayatı ve zaman kavramını sorgulattığı beş hikâye içerisinde geçen ve güncel *Türkçe Sözlük*'te (2023) yer almayan birleşik fiil yapısındaki deyimler tespit edilmiştir. Yapılan çalışmanın amacına uygun olarak elde edilen bulgular doğrultusunda Tanpınar'ın incelenen hikâyelerinde kullandığı deyimler içerisinde 30 birleşik fiil yapısındaki deyim güncel *Türkçe Sözlük*'te (2023) yer almadığı belirlenmiştir. Yazarın kendine özgü oluşturduğu bu deyimler hikâyelerin dilini canlı tutmaktadır. Aynı zamanda bu deyimler okuyucusuna farklı bakış açıları sunarken okuyucunun söz dağarcığını da zenginleştirmektedir.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın bazı romanlarının, incelemelerinin ve makalelerinin söz varlığı üzerine yapılmış akademik çalışmalar mevcuttur⁴. Yazarın incelenen hikâyelerinin söz varlığı (deyimler) üzerine yapılmış akademik bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın hikâyeleri veya farklı türdeki eserlerinin söz varlığı üzerine yapılacak olan akademik çalışmalara kaynaklık edecektir. Tanpınar birçok edebî türde eser veren bir sanatçıdır. Çalışmada yazarın beş hikâyesi incelenmiş ve bu inceleme sonucunda Türkçenin anlatım gücünü zenginleştiren yeni ifadeler tespit edilmiştir. Yazarın diğer eserleri üzerinde yapılacak olan söz

³ Enginün (2019: 275) *Ahmet Hamdi Tanpınar* eserinde Tanpınar'ın hikâyelerinin yazılış tarihlerini dipnot olarak şu şekilde vermiştir: İlk hikâyesi yarım kalan *Geçmiş Zaman Hikâyeleri* (1936), *Erzurumlu Tahsin* (1937), *Abdullah Efendi'nin Rüyalari* (1941), *Evin Sahibi* (1942-43). Bu hikâyeler *Bir Yol*'un eklenmesiyle 1943'te *Abdullah Efendi'nin Rüyalari* adıyla kitap olarak çıkar.

⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar'ın eserlerinin söz varlığı üzerine yapılan akademik çalışmalar ile ilgili bilgilere makalenin *Giriş* kısmında verilmiştir.

varlığı çalışmaları ile Tanpınar'ın Türkçeye kazandırdığı birçok yeni ifade ortaya çıkacaktır.

Türkçenin söz varlığı üzeri yapılacak olan çalışmalar ile başka yazar ve şairlerin eserlerinde kullandığı fakat güncel sözlüklerde yer almayan sözcükler, söz grupları keşfedilerek Türkçenin zenginliği artacaktır.

Sonuç

Bir dilin söz varlığının nesiller boyu aktarılmasında ve korunmasında sözlükler önemli yer tutmaktadır. Bir dili veya bir toplumu yakından tanıyabilmek için o dilde yazılan sözlüklere de bakılması gerekiyor çünkü sözlükler oluşturulduğu toplumun bir yansımasıdır. Türkçenin ne kadar zengin ve eski bir dil olduğunu belirtirken XI. yüzyılda Kâşgarlı Mahmut tarafından yazılan ve ilk Türkçe sözlük olan *Dîvânu Lugâti't-Türk* tanık olarak gösterilecek kaynakların başında gelir. Bu bağlamda yapılan çalışmanın temel amacı Türkçenin söz varlığına ve *Türkçe Sözlük'e* (2023) Ahmet Hamdi Tanpınar aracılığıyla katkıda bulunmaktır.

Kaplan (2020: 8), Tanpınar'ın orijinal bir mizaca, zengin bir hayal gücüne ve geniş bir kültüre sahip olduğunu ifade eder. Onun bu birikimi ve dış dünyayı farklı bir bakış açısıyla yorumlaması eserlerinin diline de yansımıştır. Çağında birçok şair ve yazarın söz varlığında görülmeyen kelime, terim, deyim vb. dil malzemesi sanatçının kelime dağarcığında vardır. Yazdığı dilin ifade imkânlarına sahip bir düşünce adamı olan Tanpınar, Türkçeyi kullanırken sözcükleri tek düze kullanmamış, âdeta sözcüklerle oyun oynayarak hem yeni yapılar meydana getirmiş hem de dilini canlı tutmayı başarmıştır. Bunu yaparken özellikle benzetmelere, ikilemelere ve deyimlere çok sık başvurduğu görülmektedir.

Bu çalışmanın hedefi belirlenirken özellikle Tanpınar'ın hikâyelerinde kullandığı söz varlığı unsurlarından deyimler tercih edilmiştir. Çalışmaya konu olan hikâyelerde sanatçı iki yüze yakın deyim kullanmıştır. Bu deyimlerin yapı olarak yaklaşık yüz elliye yakınının mastar eki ile bittiği geri kalan kısmının ise belirtili isim tamlaması şeklinde öbekleştiği veya tümce şeklinde olduğu tespit edilmiştir.

Türkçe Sözlük (2023) ve Tanpınar'ın *Abdullah Efendi'nin Rüyalari* hikâye kitabı esas alınarak yapılan çalışmada Tanpınar'ın hikâyelerinde kullandığı fakat *Türkçe Sözlük'te* (2023) onun kullandığı biçim ve anlamda bulunmayan 30 birleşik fiil biçiminde deyim üzerinde durulmuştur. Bu

deyimlerden bazılarının yapı veya anlam olarak yakın kullanımları *Türkçe Sözlük*'te (2023) yer almasına rağmen bunların biçim yönüyle Tanpınar'ın kullandığı şekilden farklı olduğu tespit edilmiştir: ağzından bir çift söz alamamak, gölgesinde yaşamak, yatağa çivilemek vb. Aynı zamanda yapılan incelemede Tanpınar'ın yeni deyimler kurarak bunları Türkçeye kazandırdığı da görülmektedir: kalbin yolunu bulmak, sessizliği kırmak, son çekmek vb.

Tanpınar, oluşturduğu deyimleri cümle içinde kullanırken anlam bütünlüğünü sağlamıştır. Bir deyimde olması gereken biçim ve kavram özelliklerine uygun deyimler oluşturmuştur. Oluşturduğu deyimler kısa, özlü ve dikkat çekici yapıdadır. Türkçenin geniş anlatım ve söz imkânları ile yazarın birikim ve hayal dünyasının sonucu oluşan bu deyimlerin edebî eserlerde ve günlük hayatta kullanımının artması ve daha geniş kitlelere ulaşması için *Türkçe Sözlük*'te yerini alması gerekmektedir. Böylece hem Türkçenin söz varlığının zenginleşmesi sağlanacak hem de Tanpınar'ın diğer eserleri üzerinde yapılacak olan çalışmalara ve Tanpınar Sözlüğü'ne katkısı olacaktır.

KAYNAKÇA

AKSAN, Doğan (2006). *Türkçenin Söz Varlığı*. Ankara: Engin Yayınları.

AKSOY, Ömer Asım (2020). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.

BALCI, Yunus (2016). Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Roman Dili Üzerine Bir Yaklaşım. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.25/1, s.430-436.

BİLİK İÇAÇAN, Ayşe (2023). *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Temel Söz Varlığı ve Özel İsimler*. Yüksek Lisans Tezi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

BOZKURT, Ferdi (2017). *Sözlükselleşme: Genel Sözlükler İçin Sözlük Birim Seçimi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

DİLÇİN, Cem (1983). Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı ve Tarihsel Sözlüğü. *TDAY Belleten 1980-1981*, Ankara: TDK Yayınları.

DİLÇİN, Cem (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.

EDİSKUN, Haydar (2010). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

ENGİNÜN, İnci (2019). *Ahmet Hamdi Tanpınar*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

KAPLAN, Mehmet (2020). *Tanpınar'ın Şiir Dünyası*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

KAPLAN, Sefa (2021). *Ahmet Hamdi Tanpınar Sözlüğü*, İstanbul: Holden Yayınları.

KORKMAZ, Zeynep (2007). Türkçede Birleşik Fiiller ve Anlam Kaymaları. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar III*, Ankara: TDK Yayınları.

ONARAN, Zeynep (2011). *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Romanlarının Söz Varlığı Birinci Cilt*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Dili Bilim Dalı.

PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (2006). *Türkçe Sözlük*. İstanbul: Can Sanat Yayınları.

RENTZSCH Julian, Şahin İbrahim (2018). *Tanpınar'ın Saklı Dünyası*. Ankara: Doğubatu Yayınları.

SARAÇBAŞI, Ertuğrul (2010). *Büyük Deyimler Sözlüğü*. I.Cilt, İstanbul: YKY.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (2020). *Hikâyeler*. Ankara: Dergâh Yayınları.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (2021). *Huzur*. Ankara: Dergâh Yayınları.

TÜRK DİL KURUMU (2023). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.

UYŞAL, Aylın (2007). *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın 'Edebiyat Üzerine Makaleleri'nde Kelime Grupları ve Söz Varlığı*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Dili.

UYŞAL, İdris Nebi (2016)a. Salâh Birsell'in Şingir Mingir Sözcükleri Deyimler.(s.563-575).*Milli Eğitim*, C.45, S.210, Spring 2016.

UYŞAL, İdris Nebi (2016)b. Türkçe Sözlük İçin Katkılar.(s.88-94) *Türk Dili*.

UZUN SANCI, Demet (2019). *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü Adlı Eserinin Söz Varlığı ve Eserin Sözcük Bilim Açısından İncelemesi*. Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Bilim Dalı, Erzurum.

YILMAZ, Zeynep (2010). *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın 19'uncu Asır Türk Edebiyatı Adlı Kitabının Söz Varlığı*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Dili.

<https://dergipark.org.tr/tr/>

<https://sozluk.gov.tr/>

<https://tez.yok.gov.tr/>